

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Буняк О. Документально-речова спадщина архітектора Олександра Вербицького у зібранні НМІУ // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наук. праць. – Вип. 7 / Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Київ, 2021. – С 99–108 [Електронний ресурс]: Вісник НМІУ. – Режим доступу: <http://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/466> (дата звернення: 12.08.2021).

Лебедєв Г. Архітектор, учений, педагог (до 125-річчя від дня народження О. М. Вербицького) // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. Наук. збірник. – Вип. 7. – Київ, 2000. – С. 241–245.

Національний музей історії України. – Фонди. – МДМ-728, РД-2598, РД-2599, РД-2601, РД-2604, РД-2609, ТКВ-20754.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 102, 212, 275, 286–288, 290–302.

Катерина Валентинова

докторка філософії,
провідна наукова співробітниця
науково-дослідного відділу збереження фондів
сектору середньовічної археології,
Національний музей історії України

Kateryna Valentynova

PhD,
Leading Researcher,
Research Department of Preservation of Funds,
Sector of Medieval Archaeology,
The National Museum of the History of Ukraine

**АРХЕОЛОГІЯ В МУЗЕЇ:
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ
ТА ПРЕЗЕНТАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ У МЕЖАХ
МУЗЕЙНИХ УСТАНОВ**

**ARCHAEOLOGY IN MUSEUM:
CONTEMPORARY TRENDS IN RESEARCH
AND PRESENTATION OF ARCHAEOLOGICAL MATERIALS
IN MUSEUM SPACE**

Анотація

Принципи роботи з археологічними матеріалами в межах музейних установ протягом останніх десятиліть знайшли переосмислення в роботах фахівців з різних країн. Розвиток археології як науки, методології музейної справи та наукової думки загалом дозволяють глибше розкривати інформаційний потенціал археологічних колекцій і використовувати його для формування у відвідувачів актуальних знань щодо минулого, критичного мислення, а також свідомого ставлення до культурної та археологічної спадщини. Аналіз сучасних підходів до взаємодії музеїв із археологічними матеріалами та їхня адаптована інтеграція до практики українських музейних установ відповідного спрямування можуть значно розширити можливості останніх у контексті реалізації наукових та просвітницьких завдань.

Ключові слова:

археологічні матеріали, музей, публічна презентація, популяризація науки, актуальні підходи.

Abstract

The principles of working with archaeological materials within museum institutions have been reinterpreted in the works of specialists from different countries in the recent decades. The development of archeology as a science, the methodology

of museum work and scientific thought in general allow to reveal the informational potential of archaeological collections more deeply and use it to form the visitors' current knowledge about the past, critical thinking, as well as conscious attitude to cultural and archaeological heritage. The analysis of modern approaches to the interaction of museums with archaeological materials and their adapted integration into the practice of the Ukrainian museum institutions of the corresponding direction can significantly expand the possibilities of the latter in the context of the implementation of scientific and educational goals.

Keywords:

archaeological materials, museum, public presentation, popularization of science relevant approaches.

Археологічні предмети становлять значну частину матеріалів, що зберігаються у фондах та представлені в експозиціях Національного музею історії України. Як і будь-яка категорія музейних предметів, із одного боку, вони є об'єктами уваги в контексті низки заходів, пов'язаних із обліком, зберіганням та науковим опрацюванням, з іншого – широко використовуються в експозиційній та, відповідно, культурно-освітній діяльності музею. При цьому археологічні знахідки як джерела інформації мають специфічні особливості, бачення яких динамічно змінюється в науковому середовищі протягом останніх десятиліть. Вдала адаптація потенціалу археологічних колекцій до обумовлених відповідною концепцією музейних реалій може відбуватися за різними сценаріями, про що свідчить світова практика. Проте розуміння актуальних підходів до інтерпретації археологічного джерела є її незмінною основою.

В інформаційному просторі накопичилася значна кількість зарубіжних матеріалів, породжених дискусією навколо сучасної філософії взаємодії музею та археології. З одного боку, вони акумулюють у собі відповідний досвід інституцій та дослідників різних держав, з іншого – відображають тенденції глобальних змін, що виходять за межі сфер науки, культури й освіти. Побудова результативної та актуальної стратегії роботи з археологічним джерелом у межах музейної установи вимагає вивчення означених напрацювань із урахуванням локальних особливостей і традицій. Завдання цієї статті – на основі аналізу сучасних підходів визначити особливості та сформулювати актуальні принципи роботи з археологічними предметами в музейному просторі.

Нині археологічні колекції України здебільшого представлені в загальноісторичних, спеціалізованих археологічних і краєзнавчих музеях. Згідно із законодавством, перші два типи закладів належать до категорії історичних музеїв, останній – до так званих комплексних

(Закон України «Про музеї та музейну справу», Р. II, ст. 6)¹. При цьому відмінність ролей, які предмети археології відіграють у діяльності означених установ, на практиці полягає здебільшого у відсотку інформаційного простору, який вони заповнюють. Підхід до такого специфічного типу джерел є спільним – вони використовуються для ілюстрації матеріальної культури минулого, характерної для певного історичного періоду. Корені цієї ситуації, насамперед, сягають особливостей традиційної для радянського та пострадянського наукового середовища взаємодії історії та археології як дослідницьких галузей. Археологія тривалий час вважалася спеціальною історичною дисципліною, формою наукового пошуку, основним завданням якого було накопичення об'єму матеріальних джерел, необхідних для історичних досліджень. Таке бачення є далеко не єдиним. Тривалість теоретичних дискусій навколо предмета та завдань археології налічує майже сто років. Їхній зміст частково підсумував у першому томі своєї «Теоретичної археології» Л. С. Клейн². Термінологічні та структурні відмінності в системі наук про минуле в різних країнах та школах є даниною традиції. Так, наприклад, у навчальному посібнику «Археологія. На початку» дослідники Б. Фаган та К. ДеКорс, презентуючи північноамериканську традицію, зауважують, що археологія є частиною антропології, і визначають останню як наукове дослідження людства в найширшому розумінні. Роль історії при цьому зводиться до вивчення писемних джерел. Також Б. Фаган та К. ДеКорс справедливо підкреслюють той неспростовний факт, що археологія у своєму розвитку досягла рівня складної, технологічно місткої, інтерактивної галузі, яка вивчає артефакт, починаючи від етапу виявлення та вилучення з культурного шару й завершуючи його найскладнішими інтерпретаціями, зокрема, із залученням міждисциплінарних підходів³. Так, можна стверджувати, що презентація відповідних матеріалів у межах музею має передавати насамперед саме результати їхнього дослідження як предметів археології, оскільки такий підхід найкраще розкриває інформаційний потенціал цих матеріалів.

Проблема переосмислення місця археологічних колекцій у музейному просторі загалом характерна для всієї європейської наукової спільноти. Протягом XIX – початку XX ст., з появою путівника К. Ю. Томпсона (1836), матеріалів, породжених дискусією О. Монтеліуса та С. Мюлле-

¹ Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.06.2022).

² Клейн Л. С. Введение в теоретическую археологию. – Книга 1. Метаархеология. – Санкт-Петербург: Бельведер, 2004. – С. 44–49.

³ Фаган Б., ДеКорс К. Археология. В начале. – Москва: РИЦ Техносфера, 2007. – С. 53–57.

ра⁴, а також праць інших провідних фахівців⁵, сформувався підхід до впорядкування і, відповідно, презентації археологічних матеріалів, який можна визначити як типолого-хронологічний. Не применшуючи важливості та ключового значення хронології та типології у археології, варто зауважити, що для більшості європейських музеїв ці складові не мають вирішального значення у процесі систематизації та презентації матеріалів. Із розширенням можливостей наукової інтерпретації елементів матеріальної культури час і простір їхнього побутування посіли місце утворювачів системи координат, факторів визначення місця певного епізоду в історії події, розкриття змісту якого є окремим ключовим завданням⁶.

Очевидним є зв'язок між концепцією музею та особливостями дослідження і презентації в межах простору археологічних колекцій закладу. Проблема визначення мети та завдань діяльності музеїв із урахуванням викликів, що постали перед ними у ХХІ ст., нині широко обговорюється. На нашу думку, основну задачу сучасного музею було сформульовано у вступі до збірки «Становлення національних музеїв Європи 1750–2010», опублікованої у Швеції 2011 р. Як зазначає автор, ця задача полягає у формуванні серед широкої аудиторії наукового та актуального розуміння культурної спадщини⁷. Означена теза апелює не тільки до ідеї загальнодоступного наукового знання, а й ставить важливе питання поширення засад критичного мислення, яке є основою, зокрема, громадянського суспільства. У роботі «Музейна археологія» Х. Свейн зауважує, що сучасний музей прагне передати реальну подію, що відбулася в реальному місці та часі минулого, в іншому місці та іншому часі, використовуючи об'єкти, що колись були реальними⁸. Це підкреслює думку про те, що забезпечення музейною установою діалогу між артефактами та відвідувачами повинно базуватися на попередніх комплексних дослідженнях, які дозволяють презентувати науково обґрунтовану, максимально об'єктивну реконструкцію певного епізоду минулого. Іншими словами, представлення археологічних матеріалів у межах сучасної музейної установи є результатом адаптації для сприйняття широким колом відвідувачів складного наукового продукту.

Ще один важливий аспект функції музейних установ у контексті презентації археологічних джерел – формування уявлення про специфіку та особливості наукового процесу. Як зазначають автори колективної монографії «Археологія в суспільстві» С. Неш та Н. О'Меллі, музей має формувати у відвідувачів уявлення не тільки про археологічну спадщину людства у відповідних географічних та хронологічних межах, а й про археологію як науку, про особливості роботи археологів⁹. Це суттєво впливає на підхід до подачі археологічних матеріалів, а також значно розширює тематичне коло, в межах якого вона може відбуватися.

Безумовно, потужність акцентування на археології має безпосередньо залежати від спеціалізації музейної установи, проте навіть музей загального історичного спрямування може дозволити собі глибше розкрити інформаційний потенціал експонатів, презентуючи їх у доречному форматі. Одним із тих підходів, що вже частково використовуються в українських музейних установах, є виставки та частини експозицій, побудовані з використанням феномену контекстів. За приклад може правити презентація знахідки *in situ* в археологічному контексті. Формування розуміння у відвідувачів важливості фахового проведення польових археологічних досліджень, ролі детальної комплексної фіксації для подальшої інтерпретації знахідок є особливо актуальною в умовах, коли активно відбувається грабування і знищення археологічної та культурної спадщини внаслідок нелегальних, неконтрольованих втручань у культурні шари. Також об'єктом уваги глядача може стати експонат у контексті даних, отриманих під час його лабораторного вивчення та опрацювання. Сучасне археологічне дослідження артефактів передбачає проведення низки хіміко-фізичних аналізів. Певний об'єм інформації формується у процесі здійснення реставраторами реставраційно-консерваційних заходів. Весь цей фактичний матеріал за умови коректно адаптованої презентації, зокрема, з використанням широких можливостей візуалізації може вдало підкреслити те, що навіть неатрактивний предмет здатен бути джерелом важливих із погляду науки даних та викликати інтерес.

Іншим прикладом можуть правити публічні лекції. Значної ефективності, коли йдеться про популяризацію археологічного знання в музейному середовищі, можна досягти, будуючи лекційні матеріали навколо предметів, що експонуються. Такий підхід дає можливість довершити та поглибити враження, отримані відвідувачами під час споглядання

⁴ Клейн Л. С. Археологическая типология. – Ленинград: ЛФ ЦЭНДИСИ. ЛНИАО, 1991. – С. 4–5.

⁵ Barker A. W. Exhibiting archaeology: archaeology and museums // Annual review of anthropology. – 2010. – Vol. 39. – P. 293–295.

⁶ Haller A. Visualising the imageless past: film and audio-visual media in Archaeological museum // Cinergie – Il cinema e le altre arti. – 2018. – № 14. – P. 19.

⁷ Building national museums in Europe 1750–2010. – 2011. – EuNaMus report № 1. – Linköping: Linköping University Electronic Press. – P. 1.

⁸ Swain H. An introduction to museum archaeology. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 214.

⁹ Archaeology in society: its relevance in the modern world / Balachandran S. and others; edited by M. Rockman and J. Flatman. – New York: Springer, 2012. – P. 99.

експонатів, а також проілюструвати причинно-наслідкові зв'язки між різними етапами дослідження артефактів та їхнім існуванням у музейному просторі.

Нині музеї світу та зокрема України широко використовують сучасні можливості аудіовізуальних засобів для доповнення експозицій. Аналізу цього явища присвячена значна кількість робіт фахівців-практиків. Сутність складності імплементації сучасних технологій у презентацію археологічних матеріалів у музеї можна звести до двох важливих аспектів. Першим із них є баланс уваги відвідувачів, яку вони приділяють реальним артефактам та супровідним аудіовізуальним матеріалам. Як зауважила німецька дослідниця А. Хеллер, аудіовізуальні матеріали в експозиції покликані розкрити прихований зміст артефактів¹⁰. Коли йдеться про археологію, це стає особливо актуальним, оскільки предмети матеріальної культури, існування якої істотно віддалене від сучасного спостерігача в часі, можуть бути складним для сприйняття та розуміння. Технології дозволяють відтворити контексти, про які частково вже мовилося, забезпечити певну динаміку «розповіді», що спрямовує увагу відвідувача у правильному напрямку. Водночас варто зауважити, що сучасні відео-, фото- та інші матеріали значно простіші, а відтак – «привабливіші» для сприйняття середньостатистичного відвідувача, ніж предмети археології. З огляду на це, окремим завданням при використанні аудіовізуальних засобів є фіксація артефактів у центрі уваги без переміщення акцентів на додаткові матеріали.

Другий ключовий момент – якість змісту додаткових матеріалів. Основна функція супровідного аудіовізуального доповнення експозицій – повчальна, а не розважальна, відтак він повинен мати адаптований і водночас суто науковий зміст.

Сучасна наукомістка презентація археологічних матеріалів у музейному просторі є невід'ємним наслідком активної роботи науково-дослідних відділів. Згідно з визначенням Закону України «Про музеї та музейну справу», музей є науково-дослідним та культурно-освітнім закладом, створеним для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів і музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини¹¹. Науково-дослідна роль музейних установ є основною, оскільки реалізація культурно-освітньої місії не є можливою без міцного та змістовно актуального наукового підґрунтя.

Провідні музейні установи Європи, як-от Британський музей, є потужними науковими центрами, на базі яких відбувається не тільки міждисциплінарне дослідження матеріалів колекцій, а й активний науковий процес, зокрема підготовка аспірантів. Музейні установи України вже мають вдалий досвід міждисциплінарного вивчення експонатів, наукового опрацювання колекцій та навіть польових археологічних досліджень. Подальший розвиток науково-дослідних відділів, їхнє оснащення необхідною матеріально-технічною базою та залучення спеціалістів є необхідною умовою для того, щоб музейні установи виконували свої суспільно важливі завдання. У контексті роботи з археологічною спадщиною це має надзвичайно важливе значення, оскільки інформативна складова археологічних матеріалів є набагато потужнішою за їхні атрактивні можливості, які при цьому є на високому рівні.

Як вже зазначалося, музейні установи відіграють значну роль у розвитку громадянського суспільства. З іншого боку, як відомо, на напрямки діяльності музею об'єктивно впливає суспільний запит, породжуючи ситуації, коли музейні установи фахово висвітлюють теми, які з тієї чи тієї причини викликають інтерес. Водночас у певних випадках простежується деструктивний вплив соціально-політичних чинників на якість презентованих музеєм матеріалів. Серед історичних та сучасних прикладів – держави з тоталітарними ідеологіями, зміст яких, зокрема, визначав і концепції експозицій музейних установ. Також ця проблема є характерною для країн із низьким рівнем розвитку та складною соціополітичною ситуацією, в яких часто, як зазначив у статті «Культурна спадщина та музеї Бразилії: археологічна оцінка» П. П. Фунарі, наука не може бути нейтральним процесом. Цікавим феноменом у цьому контексті є розвинуті країни, де плюралізм думок не тільки розширює бачення матеріалу, а й підвищує ризик появи псевдонаукових інтерпретацій та підходів¹². Усе це вкотре підтверджує необхідність розвитку та пропагування першочергового значення науково-дослідної складової музейних установ.

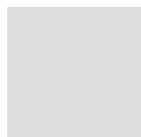
Отже, археологічні матеріали є специфічною категорією музейних предметів, взаємодія з якими вимагає від фахівців відповідного підходу. Актуальне бачення роботи з археологічними колекціями в межах музейної установи ґрунтується на усвідомленні стрімкого розвитку археології як науки, який дає можливість значно глибше розкрити інформаційний потенціал матеріалів, що досліджуються, і таким чином сприяти популяризації наукового знання в суспільстві, формуванню комплексного уявлення про археологічну та культурну спадщину. Ілю-

¹⁰ Haller A. Op. cit. – P. 19-20.

¹¹ Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.06.2022).

¹² Barker A. W. Op. cit. – P. 297–298.

страція багатокомпонентного процесу дослідження артефактів шляхом використання сучасних методів та технологій є перспективним напрямком для роботи в історичних, археологічних та краєзнавчих музеях України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний портал парламенту України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.06.2022).

Клейн Л. С. Археологическая типология. – Ленинград: ЛФ ЦЭНДИСИ. ЛНИАО. 1991 – 442 с.

Клейн Л. С. Введение в теоретическую археологию. – Книга 1. Метаархеология. – Санкт-Петербург: Бельведер, 2004. – 470 с.

Фаган Б., ДеКорс К. Археология. В начале. – Москва: РИЦ Техносфера, 2007. – 594 с.

Adren T. Conversations about the production of archaeological knowledge and community museums at Chunchucmil and Kochol, Yucatán, México // *World Archaeology*. – 2002. – Vol. 34. – № 2. – P. 379–400.

Ajjo L. Modern Turkish national identity in museums: representation analysis in Istanbul museums and heritage sector between 2010–2020. Master thesis. – Uppsala Universitet. 2020. – 78 p.

Archaeology in society: its relevance in the modern world / Balachandran S. and others; edited by M. Rockman and J. Flatman. – New York: Springer, 2012. – 317 p.

Barker A. W. Exhibiting archaeology: archaeology and museums // *Annual review of anthropology*. – 2010. – Vol. 39. – P. 293–308.

Bell J. A. Museums as relational entities: the politics and poetics of heritage // *Reviews in anthropology*. – 2012. – № 41. – P. 70–92. DOI: 10.1080/00938157.2012.651072.

Building national museums in Europe 1750–2010. 2011 // *EuNaMus report*. – № 1. – Linköping: Linköping University Electronic Press. – 982 p.

Green J. D. M. Editorial: museums, collections and archives: confronting the past,

facing the future // Palestine exploration quarterly. – 2010. – P. 77–78. DOI: 10.1179/003103210X12736708799957.

Haller A. Visualising the imageless past: film and audio-visual media in Archaeological museum // *Cinergie – Il cinema e le altre arti*. – 2018. – № 14. – P. 17–35.

Högberg A., Fahlander F. The changing roles of archaeology in Swedish museums // *Current Swedish Archaeology*. – 2017. – № 25. – P. 13–19.

Palombini A., Pescarin S. Virtual archaeology and museums, an italian perspective // *Virtual archaeology review*. – 2007. – Vol. 2. – № 4. – P. 151–154.

Pujol L. **Archaeology, museum and virtual reality // Digithum**. – 2004. – № 6. – P. 1–9 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.uoc.edu/humfil/articles/eng/pujol0304/pujol0304.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).

Qassar H. **Politics, identity and the social role of museums in Syria // Museum management and curatorship**. – 2020. – № 36 (5). – P. 1–16. DOI: 10.1080/09647775.2020.1723131.

Savino M. **Narrating the «New» History: museums in the construction of the Turkish Republic // EuNaMus Report**. – 2011. – № 4. – P. 253–264.

Schalda-Hall T. Editorial: public archaeology // *European journal of archaeology*. – 1999. – Vol. 2 (2). – P. 147–158.

Shanks M., Tilley C. *Re-Constructing archaeology. Theory and practice*. – Cambridge: Cambridge University Press. 1992. – 312 p.

Skeates R. Speaking for the past in the present. Text, authority and learning and archaeology museum // *Public archaeology*. – 2002. – Vol. 2. – P. 209–218.

Skeates R. *Museums and archaeology (Leicester readers in museum studies)*. – Abingdon: Routledge, 2017. – 684 p.

Swain H. *An introduction to museum archaeology*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 368 p.

The archaeology of time travel experiencing the past in the 21st century / Ed. by Petersson B., Holtorf C. – Oxford: Archaeopress Publishing Ltd, 2017. – 316 p.

The Palgrave handbook of contemporary heritage research / Ed. by E. Waterton, S. Watson. – New York: Palgrave Macmillan, 2015. – 560 p.

Walker D. Decentering the discipline? Archaeology, museums and social media // *AP: Online journal in public archaeology*. – 2014. – Vol. 1. – P. 77–102.

Walsh K. *The presentation of the Past*. – London–New York: Taylor & Francis e-Library, 2002. – 204 p.